

Hegedűs Rita¹

A HANGSÚLYKERÜLŐ IGÉK JELENTŐSÉGE A *HELY* KIFEJEZÉSÉBEN

Abstract

The typical predicates of locative situations are mostly stress-avoiding verbs like *live somewhere, be located somewhere* etc. These can not stay in a focused position and therefore cannot start a sentence. They need a stressed definite or indefinite argument preceding them. This group has evolved through metaphorisation; the starting point is a verb with a concrete meaning; additional meaning(s) are abstract.

In teaching Hungarian as a foreign language this is a difficult problem: the same verb – depending on the state of affairs – can behave as a normal, as well as a stress-avoiding verb. There aren't any grammatical rules helping learners in forming sentences with the correct word order as there are only semantic considerations.

This paper deals with the theoretical problems of such verbs, as well as the underlying methods, i.e. how to teach this problem at beginner and advanced levels.

Keywords: *stress-avoiding verbs, metaphorisation, grammaticalisation, predicate typology, theory vs. practice*

Kulcsszavak: *hangsúlykerülő igék, metaforizáció, grammatikalizáció, predikátumtípusok, elmélet vs. gyakorlat*

1. Bevezetés

Mára már egyértelmű szakmai közhellyé vált, hogy a nyelvtanítás módszerét lényegesen meghatározza a tanítandó nyelv kultúrája. Alapjait, az *anyanyelvi világnézet* felfogását Humboldt tette le, mely később Sapir – Whorf *nyelvi determinizmus* – *nyelvi relativizmus* (Whorf, B. L. 1940) hipotéziseként vált közismertté. A tyúk – tojás dilemmát: azaz a kultúra alakítja-e a nyelvet vagy a nyelvi leképezés mikéntje a kultúrát, ezúttal sem kísérlem meg megoldani, egyet azonban le lehet szögezni: a különböző nyelvek egymásra vetítését igencsak megnehezítik a kulturális különbségek. Hogy ennek oka vagy éppen folyománya a nyelvek között fennálló tipológiai különbség, ennek elméleti hátterét a fentiek értelmében szintén nem tekintem gondolatmenetem tárgyának,

¹ Hegedűs Rita habilitált, nyugalmazott egyetemi docens, Humboldt Universitát (Berlin), KRE (Budapest)

helyette egy konkrét jelenséget vizsgálók röviden az elmélet, bővebben a gyakorlat szempontjából: a hely és létezés kifejezésének sajátosságait a magyarban; ezen belül ennek szórendi sajátosságait, s mindennek nyelvpedagógiai vetületét, mindezt belehelyezve a nyelvet beszélők kulturális közegébe.

2. A hely „helye” a predikátumtípusok között

A létezés/egzisztencia predikátumtípus megjelölésére grammatikámban (Hegedűs 2004;2019) az *Állapot* megjelölést alkalmazom. S.C. Dik funkcionális felfogásából kiindulva a magyarban is egymásba átnyúló, életlen kontinuumként értelmezhetők a *birtoklás*, *minősítés*, *besorolás*, *azonosítás*, *hely*, *egzisztencia*, *állapot* és a funkcionálisan elemezhetetlen *thetikus*² *ítéletek* kategóriái. Rövid összefoglalásként – kiindulásként – álljon itt egy ábra a predikátumtípusok vázlatos összefoglalásáról:

A predikátumtípusok fő kategóriái

	+ Dinamikus = változó	- Dinamikus = állandó
+ Szándékos = esemény	cselekvés <i>Mari krumplit főz.</i>	helyzet <i>János az asztalnál áll.</i> <i>János itthon van.</i>
- Szándékos = folyamat	történet <i>A krumpli fő.</i> <i>Az ajtó becsukódik.</i>	állapot / létezés <i>Az asztal a sarokban áll</i> <i>János beteg</i>

Az **állapot/létezés** és a **helyzet** kategóriákra jellemző a dinamizmus, azaz a *változás* hiánya; az állapot/létezésre pedig a grammatikai alany *nem kontrolláló* szerepe. Ez utóbbi tematikus szerep lehet abszolút 0 szemantikájú, azaz Téma, ill. esetenként Experiens – mely a *helyzettel* rokonítja. Erősen vitatott – legalábbis a magyar leíró hagyományok szerint a *birtoklás* és a *thetikus ítéletek* alany–állítmányi szerkezetként való elemzése.

A részletes elméleti háttér felvázolása különösen a tanítás kezdeti szakaszában értelmetlen, ezért átmeneti megoldásokat kell keresni. Olyan szabályokat kell adni, amelyek

- alkalmazkodnak a nyelvtanuló tudásszintjéhez, figyelembe veszik a köztes nyelvet;
- nem mondanak ellent a későbbi, magasabb szinten alkalmazandó szabályoknak;
- könnyen megjegyezhetőek, formálisan is rögzíthetőek;
- asszociációt ébresztenek.

Szorosan vett témánk, a helyviszonyok kifejezése komplex kategória. A mondat funkcionális alanyától függően vagy a *helyzetjelölő*, vagy az *állapotjelölő* típusba sorolható be. Abszolút szituációfüggő, hogy a (1) *János a szobában van* melyik kategóriába kerül: milyen mértékben tudatos irányítója János a szituációnak, mennyiben „tartja

² A thetikus mondatok nem egyszerűen a kategóriákat vonatkoztatják egymásra, hanem létrehozzák a szituációt. (Hegedűs 2019:154)

kézben az eseményeket”. A különbség szinonimákkal jól megvilágítható:

- 1a) *János a szobában tartózkodik* – grammatikai alany által kontrollált, már-már a cselekvéshez közelítő helyzet;
- 1b) *János a szobában található* – az alany abszolút passzív, Téma funkciójú; állapotjelző predikátum.

Leíró szempontból a 1) *van* kopula, az összetett állítmány része. A hely meghatározása a MID tanításában A1 szintű anyag; intralingvális szembeállítás segítségével gyakoroltatható, bevészhető a szabály:

Milyen?	Ki/Mi?	Hol?
2a) <i>Péter okos van.</i>	2b) <i>Péter tanár van.</i>	2c) <i>Péter a konyhában van.</i>

A szabály egészen addig jól működik, amíg a hely megjelölése a dialógus része:

- 2d) *Hol van Péter?*
- *A konyhában. / A konyhában van.*

Amikor azonban a gyakorlatlan tanár arra vetemedik, hogy idejekorán képleírásra kényszerítse a diákjait, az approximatív (Nemser 1971.) rendszer felborul, a *van* különböző funkciói összekeverednek. Az egyes kommunikatív – diskurzus – funkciókat nyelvileg testetlen elem, a szórend különbözteti meg; a tartalom és a forma összehangolatlansága grammatikailag itt ragadható meg. Vagy éppen ellenkezőleg: nem ragadható meg, hisz a különböző szórendi variációk grammatikai szempontból egyenként helyes mondatot generálnak, csakhogy az egyes mondatvariánsok szituatív kötöttségét hibásan használja a kezdő vagy éppen alig haladó szintű tanuló.

(3) *A képen van egy szoba / Egy szoba van képen / Van egy szoba a képen* más-más kontextushoz kötődnek. A helyzet csak fokozódik, ha a névelőhasználatban szintűgy járatlan tanuló ekvivalensként használja a határozott / határozatlan névelőt, illetve a névelő hiányát: (3a) *Szoba van képen / A szoba van a képen / A képen szoba van / A képen a szoba van / A képen van szoba / Van szoba a képen/ stb.* S ehhez jönnek még a grammatikailag hibás mondatok: **Van a szoba a képen/ *Van János a képen.*

2.1. A magyarázat mértéke

A fenti mondatok értékeléséhez több szempontú magyarázatra van szükség, ezek közül elsődlegesek a következők:

- a kommunikatív tagolás: a topik és comment elkülönítése,
- a hangsúlyozás: elsődleges- és kontrafókuszos kiválasztása,
- a megnyilatkozásban szereplő főnevek típus- vagy egyed-jellege (type/token),
- a predikátum típusa: létezés vagy helyet/helyzetet jelöl-e.

Ez utóbbi értelmezését segíti a következő táblázatos összefoglalás, mely S.C. Dik (1980:111) angol rendszerének átültetése magyarrá. A példamondatokon keresztül jól

kirajzolódik a nyelvhasználat szempontjából komplex, a nyelvtanulás szempontjából külön-külön elsajátítandó egységekből álló problémakör: **a van státusza; a szórend; a névelőhasználat.**

A Dik-féle predikátum-csoportosítás a magyarra vetítve:

PREDIKÁTUM-TÍPUS	AZ ALANY TÍPUSA	SZEMANTIKAI VONATKOZÁS	PÉLDA
melléknévi, melléknévi igenévi	bármilyen	tulajdonság hozzárendelése – minősítés	<i>A nő szép. Egy lány beteg. A telek eladó.</i>
határozatlan fn.	határozott (specifikus)	valamely osztály (egy) tagja – besorolás	<i>János festő. A fiam diák.</i>
határozatlan fn.	határozott (típus)	besorolás, mely az osztály minden tagjára vonatkozik	<i>A veréb madár.</i>
határozott fn.	bármilyen	azonosítás	<i>János a festő. Egy gyerek a ház ura.</i>
helyhatározói bővítmény (locativ term.)	határozott	helyhez kötés	<i>A kutya a parkban van. Itt a kulcsom!</i>
helyhatározói bővítmény (locativ term.)	határozatlan	létezés/hely	<i>Egy kutya van a parkban. / Kutya van a parkban.</i>
„üres” locativusz	határozatlan	létezés	<i>A házban van kutya. / Van kutya a házban.</i>
thetikus ítélet (Possessiv term)	határozott	birtoklás/egzisztencia	<i>Van kutyám. / Van egy kutyám. / Kutyám van.</i>
“-é” birtokos szerkezet, határozott (Possessiv term.)	határozott	a birtokoshoz való hozzáren- delés	<i>A kutya az enyém.</i>

(vö: Hegedűs 2003:130)

A táblázat tanulmányozása természetesen a tanár/tananyagszerző dolga; az ő döntése, hogy

- gyakorisági mutatók alapján milyen sorrendben tanítja az egyes egységeket,
- mikor anticipál és mikorra ütemezi be a magyarázatot,
- milyen mélységű ez a rendszerszerű magyarázat,
- mennyiben alkalmazza az inter- vagy intralingvális összevetést.

A MID tanításának sarkalatos pontja, hogy az indoeurópai nyelvek szintaktikailag kötött szórendjéhez szokott nyelvtanulót hozzá kell szoktatni a nem konfigurációs

magyar nyelv kommunikáció által vezérelt szórendjéhez. Jó esetben mindez B2 szinten már tudatosítható, s egy logikusan, az egyszerűtől a bonyolultabb felé való haladás elvei szerint felépített tananyagban ekkor léphetnének be sajtáságosan kötött sorrendiségükkel a **hangsúlykerülő igék**. A *hangsúlykerülő*, illetve *hangsúlykerülő ige* terminus Komlósy Andrásztól (Komlósy 1995) származik, magával a jelenséggel Molecz Béla (Molecz 1900) foglalkozott először behatóan. A hangsúlykerülő igék igénylik, hogy előttük hangsúlyos elem álljon, amely lehet határozott és határozatlan is. Hangsúlyos ige (pl. mondatkezdő helyzetű) esetén a mondat grammatikailag hibás: **Lakik Péter Budapesten*. E csoport tagjai nagyrészt egzisztenciát, helyet/elhelyezkedést, észlelést, viszonyulást fejeznek ki; s igemódosítójukkal – mint kötelező szemantikai kiegészítővel együtt – lexikai egységet alkotnak. Az ige vizsgálatának ez a szempontja a MID-leírások mostohagyermeké, a tananyagokba épp szintaktikai-lexikai komplexitása folytán nincs beépítve³. A gyakorisági mutatók azonban felborítják a grammatikai szempontok szerint felállított sorrendet, mivel az idetartozó igék által vezérelt szerkezetek nagyon gyakoriak, így a tanuló már sokkal korábban rákényszerül a használatukra. A nehézséget csak tetézi, hogy a leggyakoribb hangsúlykerülő ige a *van*, mely több funkciójú: másként viselkedik egzisztenciális predikátumként 4) és birtoklásban 5), másként a hely jelölésében 6) s másként kopulaként 7). Igen gyakori a hely segítségével megadott egzisztencia kifejezése (4a) is:

- 4) *Van Isten!*
- 4a) *Van itt toll.*
- 5) *Van tollad? Van kettő is.*
- 6) *Itt vagyok. Itt a toll. / Itt van a toll. *Van itt a tollam.*
- 7) *Ez a toll [van] a mienk.*

(Vö. fent: *A Dik-féle predikátum-csoportosítás a magyarra vetítve*)

Az elméleti megközelítés támpontot jelent a tanárnak, fogódzót a nyelvvel behatóan foglalkozó diáknak, de feltétlenül figyelembe kell venni a nyelvtanuló tudásszintjét és a tanulás célját is. Amennyiben csak a mindennapi életben, a munkában jól használható nyelvtudásra van szükség, a bonyolult, nyelvtani terminusokkal operáló magyarázat nem célravezető. Sőt, a környezetnyelvi, illetve a nyelvet kizárólag élő kommunikáció során elsajátító beszélők esetén a nyelvtani tudatosítás túlhajtása akadályt jelent: amíg addig spontán – ugyan lehet, hogy grammatikailag hibásan – de a szituációnak megfelelően reflektáltak a világra, a tudatosítás után épp a grammatikai korrektségre való törekvés miatt gátlások léphetnek fel. Ezért nagyon fontos előre megtervezni a tudatosítás helyét, idejét, mértékét (Hegedűs – Oszkó 2012.).

Nemcsak a nyelvtanuló, a nyelvtanár is foglya a saját beidegződéseinek. Személyes tapasztalatom: mivel nagyon sokáig foglalkoztam a nyelvet már viszonylag magasabb szinten használó, tudományos érdeklődésű tanulókkal, hajlamos vagyok a túlságosan részletező grammatikai magyarázatokra. Ezt kezdőknél, valamint a nem

³ A MID-szemponitú leírásokhoz l. Hegedűs 2004, 2018.

tudományos megismerésre törekvő tanulók esetén mindenképpen fel kell váltania a direkt, ill. kommunikatív módszer valamely változatának/kombinációjának, amelyre a következő szakaszban már ráépülhet a funkcionális-kognitív magyarázat. Néhány fontos szempont:

- a kezdő szakasz készítse elő a későbbi tudatosítást;
- vegyük tudomásul, hogy kezdőknél nem lehet minden jelenségre teljes körű magyarázatot adni;
- egy-egy komplex jelenséget ciklikusan kell bemutatni: a már megismert jelenség ismétlését bizonyos pontokon újabb szerkezeti egység bevezetésével kell kiegészíteni;
- vegyük tudomásul, hogy bizonyos hibák – függetlenül a tudásszinttől – ismétlődnek, sokszor és sokféleképpen kell ezeket javítani, a tanuló nyelvtudásának és elméleti felkészültségének megfelelő módszerekkel magyarázni.

Aranyszabály: Lehetőleg minél később kell bevezetni a narratív szövegeket, amíg lehet, csak rövidebb-hosszabb dialógusokban kommunikáljanak a tanulók. A helyet-helyzetet jelölő szituációk dialógusos gyakorlását a tanulás kezdetétől folyamatosan kell alkalmazni, akár a sokszor elutasított drillezés is hasznosnak bizonyulhat. Nagyon hasznos a múlt század hatvanas éveiben itthon is meghonosodott, eredetileg az angolra kidolgozott *sentence patterns* (Lado – Fries 1958.) alapelve, mely szerint bizonyos szerkezeteket hallott-látott szöveghez kötve a bevésődésig kell ismételtetni a tanulókkal. A *patterns* fogalmát Dóla Mónika *formulaszerű nyelvi elemeknek* nevezi, s a magyarra vonatkoztatva részletesen kidolgozta doktori értekezésében (Dóla 2011, 2016).

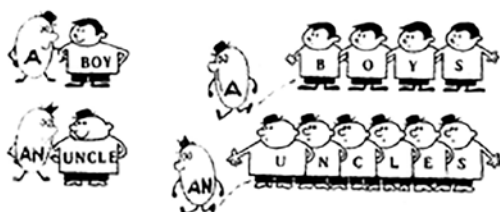
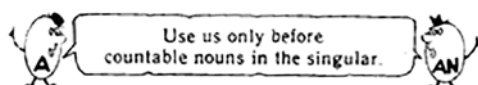
3. A bevésés verbális és non-verbális módszerei

Már a kettős kódolás elméletének megfogalmazása előtt és – immár kísérleti háttérrel megerősítve (Paivio, 1968) – után is alkalmaztak autentikus hangzó- (Görbe 2015.), ill. képes anyagokat a jól körvonalazható beszédhelyzetekben használt szerkezetek elsajátítására.

A szituáció + kép + specifikus nyelvtani kategória összekapcsolására kiváló példa M.I. Dubrovin (Dubrovin 1986:30) szituációs grammatikája, mely véletlen antikváriumi zsákmányként került a könyvespolcomra, s orosz, valamint török nyelvterületen még ma is meglehetősen ismertségnek örvend.

Az alábbi részlet magáért beszél: a szerző egy-egy grammatikai egységet állít a középpontba, ezt szemlélteti, ehhez rendeli hozzá a beszédhelyzetet. Álljon itt egy példa:

A névelő bevezetése

A nyelvtani kategóriák tipikus beszédhelyzetek köré való rendezése a magyar mint idegen nyelv oktatásába is beépült. Tipikus szituációk tipikus szerkezetekhez köthetők: a birtoklás a család, a múlt idő a *Mit csinált(ál) tegnap/nyáron*, a határozott – általános ragozás a vásárláshoz, a felszólító mód az orvos/betegség témaköréhez kapcsolódik. A forgalomban levő A1 szintű MID-tankönyvek legtöbbször ezen a szituációkon keresztül magyarázza a morfológiai – szintaktikai sajátosságokat.

3.1. A képleírás buktatói

A helyviszonyok tárgyalása tipikus A1-es anyag: különösen jól magyarázható, szemléltethető az inesszívusz – szuperesszívusz – adesszívusz- hármás. A *Hol van a/az ...?* kérdés megválaszolása viszonylag egyszerű, a névszóragok esetében elég a funkció tisztázása, ezután gyorsan, kevés hibával halad a diák a tökéletes elsajátítás felé.

A névutók tanítása már több hibalehetőséget rejt magában: a posztpozíció – ahogy az nevében rejlik – a másodlagos figurát követi, s ez különösen megnehezíti a prepozícióhoz szokott nyelvtanulók dolgát. Pusztán térbeli helyét tekintve ugyanarra a helyviszonyra vonatkozik *Az ágy mellett áll a lámpa*, ill. *A lámpa mellett áll az ágy* megnyilatkozás, azonban a beszédhelyzetet, a szituációt figyelembe véve nem felcserélhető: nem mindegy, mi a figura és mi a háttér⁴. Kellő gyakorlás, megfelelő szemléltetés segítségével azonban ez a nehézség is kiküszöbölhető. Az ábrázolás itt sokat segít: a célnyelvben a névutó, a forrásnyelvben a prepozíció mindig a másodlagos figurához – landmark – kapcsolódik:

Az ágy mellett áll a lámpa.

A lámpa mellett áll az ágy.

A *honnan* kérdésre felelő határozók gyakorisága – legyen szó akár határozóagról, akár névutóról, kiválóan példázzák a nyelvi – kulturális különbségeket: Jakab Erika (Jakab 2012) német nyelvű diákokon végzett vizsgálata alátámasztja, hogy a *honnan?* kérdésre felelő határozóragok és névutók elsajátítása nem pusztán formai okokból nehéz, hanem az első nyelvként indoeurópai nyelveket beszélők kevésbé észlelik, sokkal ritkábban konceptualizálják ezt a viszonyt.

Ezért fontos, hogy a helyviszonyok bemutatása és gyakoroltatása a gyakorisági mutatók figyelembevételével a *hová* és a *hol* kérdésekre felelőkkel induljon, a határozóragok és a névutók funkcionális hasonlóságát – párhuzamosan a morfológiai eltéréssel – gyakran meg kell erősíteni. A *honnan* épp az eltérő gyakoriság miatt hosszabb bevésést, nagyobb figyelmet igényel.

A mutató névmási jelzővel bővített helyviszonyok (*ebbe a boltba*, *abban az áruházban*) bevésése éppen az intralingvális kontraszt miatt igényel hosszabb időt, mivel ez az egyetlen jelző, mely felveszi a jelzett névszó végződését. Ezért többször, több lépésben kell gyakoroltatni, mielőtt a B1+ szinten rátérnénk az összetett mondatban betöltött utaló-, ill. kötőszói funkciójára.

⁴ vö: Landau, Barbara–Ray Jackendoff 1993/2003, Levelt, Willem J. M. 1996/2003

3.2. A hangsúlykerülő igékről – elméletben

Írásom elején már vázoltam, hogy több tényező játszik szerepet egy látszólag egyszerű szituációban, egy elem térbeli elhelyezkedésének, illetve egy több elemet magában foglaló térbeli egység leírásakor. Előrebocsájtom: az örvendetesen gyarapodó kezdő MID-könyvek kiválasztásában számomra fontos szempont, hogy A1-szinten ad-e, ill. elvár-e a szerző a tanulótól statikus leírást. Amennyiben túl korán bukkanok *Írd le, mi van a szobában/teremben/irodában* – féle feladatokra, a tananyagot félreteszem. Ennek magyarázata, hogy a narratív közlés helyet/pozíciót jelölő igéi egytől-egyig **hangsúlykerülők**. A gyakori igék – ide tartoznak a helyet, létezését jelenő igék – metaforikus úton tovább fejlődnek, miközben a régi jelentés is többé-kevésbé megmarad. Ahhoz, hogy a sokféle jelentés egymástól megkülönböztethető legyen, valamely meghatározó elemet vesznek maguk elé. Ez lehet akár igekötő, de akár valamely kötött szintaktikai helyzetű szemantikai vonzat is, netán mindkettő egyszerre:

valaki valahol lakik
valaki valahol felejt valamit
valami valahol terül el stb.

A hagyományos grammatikai elemzést alapul véve sem a pusztai igei állítmány, sem az összetett állítmány igei része nem szerepelhet mondatkezdő helyzetben, mivel az ige a propozíciónak csak egy töredékét hordozza, nem ad elég információt a szituációról. Pontosan ez magyarázza, hogy **funkcionális predikátumnak a szemantikai kiegészítőjével bővített igealakot tekintjük**. *A *valaki lakik, valaki tartózkodik* közlés önmagában nem ad elég információt a szituációról, a hallgatóban hiányérzet támad: hiányzik a hely megjelölése.

A formális leírások⁵ nem tudnak mit kezdeni a nyelv metaforikus fejlődésével, különösen nem az ennek következtében egymás mellett élő kettősségekkel – nem beszélve a jelenségcsoport taníthatóságával. A következő mondatpár állítmánya:

- 8) *János az ágyban fekszik.*
 9) *Budapest a Duna két partján fekszik.*

a tanuló számára nem különbözik egymástól. A kommunikáció során minden fenntartás nélkül megalkotja a (9a) **Budapest fekszik a Duna két partján* megnyilatkozást úgy, hogy *Budapest* szándéka szerint nincs fókusz pozícióban. (Vö: 9b) *Budapest' fekszik a Duna két partján, nem Kuala Lumpur.*) Ahhoz, hogy hibajavításnál a „*fekszik a 9)* számú mondatban hangsúlykerülő” magyarázat elég legyen, rá kell vezetni őt a 8) és 9) mondat állítmányának különbségére. A **funkcionális állítmány** a közlés kommunikációs tartalmát egy lépéssel előbbre viszi, azaz tartalmaz a szituációra nézve új információt.

⁵ A fejközpontú frázisstruktúra-nyelvtan keretein belül foglalkozik a témával Szécsényi:2009 Magyar mondat szerkezeti jelenségek elemzése HPSG-ben

A 8) szituációban ezt a *fekszik* ige tökéletesen kifejezi: *fekszik*=‘személy, élőlény vízszintes helyzetben pihen’. A predikátum típusa Helyzet, a szubjektum tematikus szerepére jellemző a kontroll (szándék), azaz az alanynak tudomása van arról, hogy milyen pozícióban van, „kézben tartja” az eseményt. Az *ágyban* ebben az esetben szabad határozó.

A 9) mondatra ez nem jellemző, az alanynál nem fedezhető fel a kontroll-funkció, a szituáció állapot(szerű). Csak kifejezetten nyelvész érdeklődésű tanulókkal, s kizárólag anyanyelvi szint közelében levőkkel szabad mélyebben belemenni a 8a) *János betegnek fekszik* elemzésébe. A kontroll foka többféleképpen is értelmezhető: erősen szituációtól függ, hogy állapotként vagy helyzetként osztályozom a megnyilatkozást. A kategóriák határai életlenek.

A rajzos magyarázat mindenképpen megkönnyíti az igei, ill. összetett predikátum, s ezzel összefüggésben a *hangsúlykerülés/hangsúlykerülőség* fogalmakat.

A bal oldali ábra azt mutatja, hogy az igealak (verbum finitum) tartalmazza az összes grammatikai, pragmatikai és szemantikai markert, amely teljessé teszi a predikátumot, azaz elegendő információt ad a szituációról. Ezzel szemben a jobb oldali ábra ragozott igealakja nem elégíti ki a hallgató információéhségét, erre utalnak a szaggatott vonallal jelölt körök, melyek az adott szituáció által meghatározott sorrendben, megkívánt elemmel tölthetők ki.

Az teljesség kedvéért érdemes utalni a feljebb idézett Molecz-tanulmányra (1900), mely nyelvtörténeti adatokkal alátámasztva bizonyítja, hogy a mára hangsúlykerülővé vált igék eredetileg teljes értékű predikátumokként működtek. Ahogy egyre gyakoribbá váltak – használati körük kiszélesedett – ezzel párhuzamosan jelentéstartalmuk elszegényedett, s bizonyos funkciójukban kötelező sorrendben kötelező szemantikai kiegészítőket vettek maguk mellé, s így hangsúlykerülőkké váltak. Anyaggyűjtés közben magam is ráakadtam egy ilyen korai állapotot tükröző példára: *Trencsén vármegyében fekszik az ország észak-nyugoti részén, a pozsonyi helytartósági kerületben* (Fényes 1859:7). Egy hasonló statisztikai leírásban ma így jelenne meg: *Trencsén vármegye az ország észak-nyugoti részén, a pozsonyi helytartósági kerületben fekszik*.

4. A hangsúlykerülő igék a gyakorlatban

A rendkívül érdekes, de a tanításba csak magasabb szinten alkalmazható magyarázatot a tanárnak valamilyen módon ki kell kerülnie. Ennek egy lehetséges módja formulaszerű elemként való gyakoroltatása, azaz *patternként* való kezelése. A jelenség kiválóan összeköthető az országismereti órák anyagával. Érdemes az előadások diáit

kiegészíteni olyan megtanulandó szöveges vázlattal, melyekben gyakran előfordul a vizsgált jelenség. Az alábbiakban néhány autentikus példát idézek útikönyvekből, ismeretterjesztő anyagokból, de természetesen minden esetben maga a tanár is megformálhatja a nyelvi inputot:

*Káprázatos levendulaföld **terül el** a Kevély lábánál*

<http://varkapu.info/erdo-mezo/kaprazatos-levendulafold-terul-el-kevely-labanal-legi-video-fotok/>

*A Börzsöny északi részén **terül el** Magyarország legnagyobb háborítatlan erdőterülete, a Csarnavölgy*

<https://www.facebook.com/levego/posts/3885447014806159>

*Magyarország földrajzi középpontja Pustavacstól 1 km-re északkeletre, természetvédelmi területen **található***

https://hu.wikipedia.org/wiki/Magyarorsz%C3%A1g_f%C3%B6ldrajzi_k%C3%B6z%C3%A9ppontja

*Napraforgó is **található** a biokertünkben*

https://www.tripadvisor.com/LocationPhotoDirectLink-g13455733-d13455759-i301481518-Szentabrahami_Organic_herb_garden-Avramesti_Harghita_County_Central_R.html

*Itt **található** Magyarország legnagyobb kódexe*

<https://papageno.hu/featured/2018/11/itt-talalhato-magyarorszag-legnagyobb-kodexe/>

*Az Újlaki-hegy meredeken **emelkedik ki** környezetéből.*

<https://www.termeszetiara.hu/hu/point/kilatohely/ujlaki-hegy/28315493/>

*Nem messze a helységtől egy hegy **emelkedik**; itt **van** az említett barlang, ...*

Fényes 1859:257

*Középen **magasodik** Marcus Aurelius impozáns lovasszobra.*

Róma saját idegenvezetővel 11.

*Szemben **találjuk** az egykori bíborosi palotát.*

Kedvenc városom: Róma saját idegenvezetővel 11.

*A legelőnek nagy része az északi havasi területekre **esik**.*

Fényes 1859:10.

Előtte fekszik egy roppan kőszirt	Fényes 1859:258
A megye déli részén a Bakonynak alacsonyabb ágai és dombsorai terjednek el .	Fényes 1859:529
A Hősök tere mögött a város legnagyobb zöld területe húzódik ; a Duna partján árnyas sétány húzódik	Budapest saját idegenvezetővel 49, 55
A fővárostól dél-nyugatra található Zsámbék	Budapest saját idegenvezetővel 62
A szobrok a magyar történelem kiválóságait ábrázolják	Budapest saját idegenvezetővel 45

A jelenség elsajátíttatásának módszerét a tanár dönti el, hiszen ő az, aki pontosan ismeri a tanulók indíttatását, célját, nyelvészeti felkészültségüket, ill. érdeklődésüket. Alacsonyabb szinten feltétlenül érdemes képhez, lehetőség szerint hangos anyaghoz kötni a hangsúlykerülő példákat. A tipikus haladási menetet tekintve az a pont, ahol a hangsúlyos és hangsúlytalan *van*-t szembe lehet egymással állítani a birtoklás bevezetése: a *Van időd? Van kedved?* inf. nagyon szépen átvezeti a tanulót a létige hangsúlyozhatóságához. A legtöbb kezdő tankönyvben ennél korábban, már a hely meghatározásánál megjelenik a hely/egzisztencia határán álló *Van itt könyv?* -féle kérdés. Tapasztalatom alapján ezt addig nem tanácsos bevezetni, amíg az alapszerkezet, a hangsúlykerülő *van* használata készséggé nem vált. Elegendő időt kell biztosítani a bevésésre, a következő lépés a jelenség rendszerezése, ezután következhet az intralingvális összevetés.

A „hangsúlykerülés” jelenségének alapos feldolgozása legkorábban erős B2 szintre való. Megkockáztatom: a nyelvet kizárólag felhasználói céllal tanulók oktatásánál akár el is hagyható, amennyiben a jelenség készségi szinten működik.

4.1. További kutatási lehetőségek

Köztudott tény, hogy a magyar szórend nem írható le pusztán grammatikai szempontok alapján. A kommunikáció mint szervező erő már hosszabb ideje fontos kutatási terület, ebből a megközelítésből jelentős eredmények születtek.

A hangsúlykerülő és hangsúlykerő igék kapcsán egyre inkább előtérbe kerül az ige szemantikája, ill. a szemantikai változásokat előidéző grammatikalizáció. Ez egyáltalán nem spontán folyamat, szorosan összefügg a jelentés metaforikus fejlődésével. Nem véletlen, hogy tudomásom szerint egyelőre senki nem vizsgálta

a hangsúlykerülő igék szórendi viselkedését a felszólítás szempontjából. Megfigyelésem szerint az eredeti (konkrét) és a metaforikus jelentés közötti határ éppen a felszólításnál húzódik:

10) *Húzódjon félre!* utasítás tényleges felszólítás, mely csak egy másik résztvevő közreműködésével valósul meg, míg a

11) *Húzódjon a folyó mentén az országhatár* – ellentmond a hangsúlykerülő ige és kiegészítője sorrendjének – performatív megnyilatkozás.

(A *performatív* fogalom használatához érdemes elolvasni Pete István (I. Pete 2004) tanulmányát – sok félreértést eloszlát, ugyanakkor újabb kérdéseket tesz fel.)

5. Összefoglalás

A *hely* kifejezése a kommunikáció alapfunkciói közé tartozik. Az erre szolgáló látszólag egyszerű szerkezetek könnyen elsajátíthatók, míg a gyakran használt konstrukciók nagyobb része pusztán grammatikai eszközökkel nem magyarázható. A hangsúlykerülő igék/predikátumok használatának bevétele és működésük megértése a tanulás különböző fázisaihoz tartozik, így ezek módszere is különböző. Az elmélet és gyakorlat a tanítás kezdeti szakaszában különválnak; a tanár feladata, hogy előre elkészített terv szerint vezesse rá a tanulót a látszólag különálló jelenségek összefüggéseire.

Irodalom

- Dik, Simon C. 1980. *Studies in Functional Grammar*. Academic Press. London, New York, Toronto
- Dóla Mónika 2011. Formulaszerű elemsorok a meghívás beszédaktusában. A formulaszerű nyelvhasználat elméletének relevanciája a magyar mint idegen nyelv tanulásában. *THL2*. 1–2. 41–55.
- Dóla Mónika 2016. *Tettek, szavak, szabályok. Formulaszerűség és interakciós rutinok küszöbszintű magyar mint idegen nyelvi tanulók beszélt nyelvi szövegeiben*. Pécs, Doktori disszertáció
- Dubrovín, M.I. 1986³. *Situational Grammar / Mark Iszaakovics Dubrovín. Illusztrirovannaja Gramatika Angliskovo Jazika*. Moscow, Proszvescsenie
- Görbe Tamás 2015. *Magyar Hangtár / Hungarian Audio Database*. <https://rs.cms.hu-berlin.de/magyar/pages/home.php> Utolsó letöltés: 2018. október 13.
- Hegedűs Rita 2003. „No milk today” – variációk a nominális mondatra. In: Geccső Tamás (szerk.) *Variabilitás és nyelvhasználat*. Tinta Kiadó, Budapest. 2003. 123–132.
- Hegedűs Rita 2004. *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések*. Tinta Kiadó, Budapest 2004

- Hegedűs Rita – Oszkó Beatrix 2012: Naprakészen: korszerű módszerek korlátozott feltételek között a magyar mint idegen nyelv tanításában. In: Koutny, I; Dávid, M; Németh, Sz; Kornatowski, P (szerk.) *Magyar–lengyel kapcsolatok = Kontakty polsko-węgierskie : Kontrasztív nyelvészeti, irodalmi és kulturális kutatás = Kontrastywne badania językoznawcze, literackie i kulturalne*. Poznań, Lengyelország : Adam Mickiewicz University, (2012) pp. 135-146.
- Hegedűs Rita 2018. Vonatok és választások (Adalékok a magyar vonatok funkcionális vizsgálatához) *Hungarológiai Évkönyv* 19 : 1 pp. 55–73., 19 p. (2018)
- Jakab Erika 2012. A kognitív aspektus a magyar mint idegen nyelv oktatásában. A nyelvi relativizmusból fakadó kognitív nehézségek bemutatása egy magyar – német kísérleten keresztül. In: *Hungarológiai Évkönyv* 13 (2012). 69–90.
- Lado, Robert -- Charles C. Fries 1958. *English Sentence Patterns and English Pattern Practices*. University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Landau, Barbara–Ray Jackendoff 1993/2003 *A „mi” és a „hol” a téri nyelvben és a téri megismerésben*. In: Lukács Ágnes–Király Ildikó–Racsmány Mihály–Pléh Csaba (szerk.): *A téri megismerés és a nyelv*. Gondolat Kiadói Kör, Bp., pp. 29–44. (ford. Kovács Ágnes);
- Levelt, Willewm J. M. 1996/2003 *Nézőpontválasztás és ellipszis a téri leírásokban*. In: Lukács Ágnes–Király Ildikó–Racsmány Mihály–Pléh Csaba (szerk.): *A téri megismerés és a nyelv*. Gondolat Kiadói Kör, Bp., pp. 29–44. (ford. Soós Sándor)
- Molecz Béla 1900. *A magyar szórend történeti fejlődése*. Szerzői kiadás. Budapest.
- Nemser, William 1971. *Approximative Systems of Foreign Language Learners*. IRAL Vol. IX/2. Heidelberg, Julius Gross Verlag.
- Paivio, A. 1986. *Mental Representations*. New York. Oxford. Oxford University Press
- Pete István 2004. Vannak-e felszólító performatív megnyilatkozások? *MNy*. 98/4. 446 – 453.
- Szécsényi Tibor 2009. *Lokáltság és argumentumöröklés. A magyar infinitívuszi szerkezetek leírása HPSG keretben*. Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- Whorf, B. L. 1940. Science and Linguistics. In: John B. Carroll (ed.) *Language, Thought and Reality*. 1969. 207–219

Források

- Budapest saját idegenvezetővel. Kossuth 2009
- Kedvenc városom: Róma saját idegenvezetővel. <http://docplayer.hu/3317244-Ro-ma-hangos-utikonyv-kedvenc-varosom-utitarsunk-fur-aniko.html>
- Fényes Elek: Magyarország 1859-ben. Pest 1859.